

Urszula Cierniak

ORCID 0000-0003-2958-9982

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Jezuita Iwan Martynow (1821–1894) w służbie religijnej jedności

Jesuit Ivan Martynov (1821–1894)
at the Service of Religious Unity

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie twórczości dziewiętnastowiecznego jezuitę Iwana Martynowa, który wraz z trzema zakonnikami współbraćmi – Iwanem Gagarinem (1814–1882) Pawłem Pierlingiem (1840–1922) i Jewgienijem Bałabinem (1815–1895) – poświęcił swoje życie sprawom ekumenicznym, a szczególnie zjednoczeniu prawosławnej Rosji ze stolicą Apostolską. Jakkolwiek Martynow był pisarzem bardzo płodnym, a do tego wszechstronnym naukowcem, zajmującym się nie tylko kwestiami dogmatycznymi, ale także sprawami języków (szczególnie słowiańskich), sztuki, historii Kościoła, hagiografii, nie doczekał się dotąd żadnego obszernego naukowego opracowania, które pokazałoby jego miejsce zarówno w życiu religijnym, jak i naukowym Rosji i Francji. Nie zauważono jego wkładu w odkrywanie i propagowanie staroruskich tradycji kulturowych, nie poddano szerszej ocenie jego roli w tłumaczeniu i upowszechnianiu idei ekumenicznych. Materiałem badawczym będą prace Iwana Martynowa publikowane głównie we Francji, ale także w innych krajach. Wykorzystamy metodę analizy tekstowej i badań hermeneutycznych literatury podmiotu oraz przedmiotu. Szukając odpowiedzi na pytanie o zasługi Iwana Martynowa – jezuitę i uczonego – spróbujemy przybliżyć jego najważniejsze teksty i te pola

aktywności, które sprawiają, że powinien on znaleźć należne mu miejsce w historii religii, kultury, sztuki i literatury.

Słowa kluczowe: Iwan Martynow, jezuici, ekumenizm, XIX wiek, prawosławie, katolicyzm

Abstract

The purpose of the paper is to present vicissitudes of life of the 19th-century Jesuit Ivan Martynov who together with his three confreres – Ivan Gagarin, (1814–1882) Pavel Pierling (1840–1922) and Yevgeny Balabin (1815–1895) – devoted his life to ecumenical matters, striving particularly for the religious union of Orthodox Russia with the Holy See. Although Martynov was a very prolific writer and a versatile scholar, preoccupied not only with dogmatic but also linguistic issues (especially interested in Slavic languages), art, church history and hagiography, he has not yet received the deserved scientific attention in the form of a comprehensive study that would pinpoint his place in both religious and scientific life of Russia and France. His contribution to the exploration and promotion of Old Russian cultural traditions has not been accordingly acknowledged yet. Furthermore, his role in the translation and dissemination of ecumenical ideas has not been subjected to any sort of exhaustive evaluation.

The research material will include works of Ivan Martynov, published mainly in France, but also in another countries. We will use the method of textual analysis and hermeneutical research of the primary and secondary sources. Searching for the answer to the question about the accomplishments of Ivan Martynov – a Jesuit and a scholar, we are trying to present his most important works and such fields of activity that prove he should take his rightful place in the history of religion, culture, art and literature.

Keywords: Ivan Martynov, jesuites, ecumenism, 19th century, Orthodoxy, Catholicism

Wśród rosyjskich emigrantów religijnych wieku XIX szczególne miejsce zajmuje grupa czterech duchownych nazywanych przez badaczy, ze względu na pierwsze miejsce ich pobytu, „wersalskimi jezuitami”¹. Są to:

1 O pochodzeniu tej nazwy *vide*: Urszula Cierniak, „«Wersalscy jezuici» i problem unii rosyjskiego prawosławia z Rzymem w XIX wieku”, w *Między Rzymem a Nowosybirskiem. Księga Jubileuszowa dedykowana Ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. Iwona Wodzianowska i Hubert Łaskiewicz, (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 297–307.

Iwan Gagarin, Jewgienij Bałabin, Paweł Pierling oraz Iwan Martynow. Połączyły ich nie tylko wspólny zakon, rosyjskie lub, jak w przypadku Pierlinga i Bałabina, pół-rosyjskie pochodzenie, czy też niemożność powrotu do Rosji, z uwagi na dokonanie przez nich konwersji na katolicyzm, ale przede wszystkim ważne cele religijne: praca nad zjednoczeniem chrześcijan Wschodu i Zachodu, a szczególnie służba dziełu przekonania Rosji do uznania zwierzchności papieża nad Kościołem i przyjęcia katolicyzmu². Te idee, w realiach dziewiętnastowiecznej Rosji utopijne u samych swych podstaw, na długie lata określiły zarówno drogi życia, jak i aktywność twórczą każdej z wymienionych tutaj osób. O ile stosunkowo dużo wiadomo dziś o Iwanie Gagarinie³ i Pawle Pierlingu⁴, o tyle dwie pozostałe postacie – Jewgienij Bałabin i Iwan Martynow – wciąż znajdują się w ich cieniu. Chociaż obydwaj jezuici doczekali się i haseł słownikowych⁵, i pojedynczych artykułów⁶, to jednak informacje

- 2 Urszula Cierniak, „Działalność wydawnicza i literacka Rosjan w dziewiętnastowiecznej Francji jako odzwierciedlenie konfliktów konfesyjnych między «Slavia Orthodoxa» i «Slavia Romana»”, w *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 12. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Mińsku, red. Lucjan Suchanek i Krzysztof Wrocławski, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2012), 81–89.
- 3 Vide: Marie Joseph Rouët de Journal S.J., „Origines at premières années. (Le P. Jean Xavier Gagarine, la Bibliothèque Slave des S.S. Cyrille et Méthode”, *Études* 10 (1956): 171–180; Jeffrey Bruce Beshoner, *Ivan Sergeevich Gagarin. The Search for Orthodox and Catholic Union* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2002); Clotilde Giot, „Jean Serguéievitch Gagarin premier jésuite russe et artisan de l’union des Églises (1814-1882)”, mps doktoratu, (Lyon: 1993); René Marichal, *Ivan Sergeevič Gagarin, fondateur de la Bibliothèque slave* (Lyon: 2004), http://russie-europe.ens-lsh.fr/article.php?id_article=57 (dostęp: 13.07.2021).
- 4 Уршуля Церняк, „Павел Пирлинг – забытый историк русского католицизма”, w *Slowianie na emigracji. Literatura-kultura-język*, red. Bronisław Kodzis, Maria Giej, (Opole–Racibórz: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły w Raciborzu, 2015), 29–38.
- 5 Vide: Сергей Яковенко, Алексей Юдин, „Мартынов Иван”, w *Католическая энциклопедия*, t. III, М-П, (Москва: Издательство Францисканцев, 2007), 223–225; Rieul Prisque Duclos, Martinov Ivan (Jean), w *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús: Biográfico-temático*. red. S. I. Charles E. O’Neill i S. I. Joaquín M. Dominguez, t. III, (Rome: Institutum Historicum S. I i Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 2001), 2529. Niektóre, tak jak *Słownik encyklopedyczny Brokhausa i Efrona*, przynoszą wyrywkowe lub nieściśle dane. Vide: Николай Барсов, „Мартынов (Иван Михайлович)”, w Фридрих Арнольд Брокгауз, Илья Абрамович Ефрон, *Энциклопедический словарь*, под ред. проф. И. Е. Андреевского, т. XVIIIа: Малолетство – Мейшагола. (Санкт-Петербург: 1896), 701–702, a także Jan Niedzielski, „Iwan Martynow”, w *Podręczna encyklopedia kościelna*, red. Stanisław Gall, t. XXVII/XXVIII, М–N (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912), 296–297. Warto tutaj zaznaczyć, że nawet pisownia nazwiska „Martynow” nie ma w wersji łacińskiej jednolitej wersji, co pokażą cytowane w niniejszym artykule prace rosyjskiego jezuity.
- 6 Leonid Shur, „Un épisode mal connu de la slavistique française au XIXe siècle: les lettres inédites de savants russes à Ivan Martynov, chroniqueur de la philologie et de l’histoire

o nich tam zawarte bywają niespójne, a czasem nawet sprzeczne. Szczególnie interesującym „zapomnianym” jest Iwan Matwiejewicz Martynow. Jedno z nielicznych zachowanych zdjęć tego zakonnika przedstawia szczupłego mężczyznę o zamyślonej twarzy w stroju zakonnym. Z całej postawy zdaje się przebijać wielka skromność i spokój.

Zdjęcie 1. Martynowa ze zbiorów Iwana Gagarina (Fonds Slave, ENS Lyon)

Iwan Martynow urodził się 7 października 1821 roku w Kazaniu, zmarł 26 kwietnia 1894 roku we Francji. Niewiele wiemy o jego rodzinie, gdyż wychowywał się w Instytucie dla Sierot w Gatczyń. Udało mu się jednak zdobyć solidne wykształcenie. Ukończył z wyróżnieniem prawo na Uniwersytecie w Petersburgu w 1843 roku. Już na studiach, około roku 1842, poznał Iwana Gagarina. Z pewnością jeszcze wtedy nie mógł

---

russes en France” w *Revue des études slaves*, vol. LX, fascicule 1: *Communications de la délégation française au Xe Congrès international des slavistes* (Sofia: 14–22 Septembre 1988): 253–267; Ярослав Гординський, *З діяльності Івана Мартінова в 1859–1864 рр.*, (Жовква, Накладом Редакції „Записок ЧСВВ”, 1932); Владимир А. Францев, *Русский иезуит Иван Мартынов* (Ужгород : Типография „Школьной помощи”, 1930), 3–8;

wiedzieć, że ten właśnie został katolikiem, bo był to czas, gdy Gagarin przebywał w Rosji, nie przyznając się, ze względów bezpieczeństwa, do zmiany wyznania, a jedyną osobą spośród znajomych, którzy posiadali informację o jego konwersji na katolicyzm, był słowianofil Jurij Samarin⁷. Martynow katolikiem został w roku 1845⁸, w trakcie podróży po różnych miastach Europy w charakterze wychowawcy i nauczyciela dzieci hrabiego Grigorija Szuwałowa⁹, który z czasem także przyjął katolicyzm pod wpływem jezuity – ojca Gustava François Xaviera de Ravignana. Ten ostatni, jako znawca teologii dogmatycznej, wraz z ówczesnym generałem jezuitów ojcem Janem Philippem Roothaanem, odegrał istotną rolę w przejściu na katolicyzm Iwana Martynowa.

Rosyjski konwertyta święcenia kapłańskie przyjął w roku 1851. Trzy lata później w Rosji wyszedł ukaz z zakazem wjazdu Martynowa do kraju za samowolne jego opuszczenie i wstąpienie do zgromadzenia jezuitów. Ten sam dokument pozbawiał Iwana Matwiejewicza wszelkich praw obywatelskich i majątkowych. Zmuszony pozostać na stałe poza granicami ojczyzny, Martynow nigdy nie stracił z nią kontaktu zarówno na poziomie relacji osobistych, jak i naukowych. Odkąd został jezuitą, poświęcił się idei zjednoczenia Kościołów Wschodu i Zachodu, przybliżenia do katolicyzmu prawosławnej części Słowiańszczyzny, szczególnie Rosji. Podobnie jak Iwan Gagarin, był przekonany, że najlepszym dla niej wyjściem religijno-cywilizacyjnym jest połączenie z Kościołem zachodnim i uznanie zwierzchności papieża. W roku 1855 obaj jezuiti wydali po rosyjsku katolicki katechizm *Skarb chrześcijanina (Сокровище христианина)*¹⁰. Tekst ten, zawierający oprócz informacji katechizmowych także zbiór podstawowych modlitw wykorzystywanych w Kościele katolickim, został opublikowany w Paryżu, stał się ważnym elementem propagowania zasad katolicyzmu wśród Rosjan.

Szczególnie wiele pomysłów dotyczących kwestii ekumenicznych miał Iwan Gagarin. Owocowały one realizacją kolejnych projektów, w które

7 Иван Гагарин, Дневник. Записки о моей жизни. Переписка, zest., tłum. z francuskiego, komentarz, Ричард Темпест, (Москва: „Языки русской культуры”, 1996), 235.

8 Яковенко, Юдин, „Мартынов Иван”..., 223. Według niektórych źródeł konwersja Martynowa nastąpić miała już w 1844 roku. Vide: Екатерина Николаевна Цимбаева, *Русский католицизм. Идея всевропейского единства XIX века* (Москва: URSS, 2008), 187.

9 Vide: Agostino Maria Shuvalov, *Ma conversion et ma vocation* (Paris: Charles Douniol, librairie Éditeur, 1859).

10 Иван Гагарин, Иван Мартынов, *Сокровище христианина (Thesaurus christiani) или краткое изложение истин веры и обязанностей христианина. С присовокуплением некоторых избранных молитв* (Париж: Императорская типография, 1855).

włączał się Martynow. To właśnie z inicjatywy Gagarina i jego współpracownicy z Rosji utworzono Towarzystwa Cyrylo-Metodejskie (L'Œuvre des Saints Cyrille et Méthode), potem zaś Muzeum Słowiańskie, na którego patronów wybrano Apostołów Słowian Konstantego-Cyryła i Metodego¹¹. W Muzeum gromadzono książki zarówno na temat kwestii ekumenicznych, jest też historii narodów i języków słowiańskich, ze szczególnym uwzględnieniem Rosji. Gagarin przywiązywał wielką wagę do zasobów tworzonej przez niego i jego współpracownicy biblioteki. Przeznaczał na jej wzbogacanie większość pieniędzy otrzymywanych z Rosji od ojca – księcia Siergieja Gagarina. Dzięki staraniom „wersalskich jezuitów” powstała z czasem w Paryżu Biblioteka Słowiańska, która do dziś nie ma sobie równych na świecie, jeśli chodzi o zasoby materiałów dotyczących spraw ekumenicznych przed wiekiem XIX¹². Z inicjatywy Gagarina powstał także organ prasowy „Études de théologie, de philosophie et d'histoire” mający za zadanie, poprzez tłumaczenia na język francuski, przybliżanie Zachodowi Europy kwestii religii, literatury, języka i szeroko pojętej kultury krajów słowiańskich, ze szczególnym naciskiem na Rosję¹³.

Choć Iwan Matwiejewicz był z wykształcenia prawnikiem, to dla dobra wspólnej sprawy zaczął z wyjątkową intensywnością zgłębiać literatury i języki słowiańskie, by pokazywać ich ważność dla europejskiej kultury, ale także, by odnaleźć w nich wszystko, co mogłoby świadczyć o wspólnocie duchowej oraz kulturowej Słowian i stać się podstawą do ich zjednoczenia religijnego. Najwięcej prac Martynowa powstało pod koniec lat pięćdziesiątych i na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku¹⁴.

W 1858 roku ukazało się jedno z ważniejszych dzieł Martynowa *Rękopisy słowiańskie Biblioteki Imperialnej w Paryżu (Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris)*¹⁵. Był to szczegółowy katalog z opisem każdej znalezionej pozycji, poprzedzony przez rosyjskiego jezuitę szczegółowymi wyjaśnieniami na temat pobudek, które skłoniły go do podjęcia tej niezwyklej i żmudnej pracy. Martynow pisał, że w Europie Zachodniej, szczególnie we Francji, zaobserwować można zaskakująco

11 Marie Joseph Rouët de Journal SJ, „L'Œuvre des Saints Cyrille et Méthode et la Bibliothèque slave”, *Lettres de Jersey* 36 (1922): 613–648.

12 *Vide*: Urszula Cierniak, „Dzieje Biblioteki Słowiańskiej w Paryżu”, w *Tradycja i nowoczesność. Język i literatura Słowian Wschodnich*, red. Halina Chodurska, Aurelia Kotkiewicz, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2016), 30–41.

13 Urszula Cierniak, „«Études de théologie, de philosophie et d'histoire» – журнал российских иезуитов во Франции”, *Slavia Orientalis* 67/3 (2018): 433–443.

14 Гординський, „З діяльності Івана Мартинова в 1859–1864 pp”, 3.

15 Ivan Martinof, *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris* (Paris : Julien, Lanier, Consnard, et Co, 1858).

duże zainteresowanie literaturami i językami słowiańskimi. Za przejaw tej tendencji uznał stworzenie w Collège de France w Paryżu Katedry Literatur Słowiańskich, a także uhonorowanie słoweńskiego językoznawcy Franza Miklošiča w 1857 roku prestiżową nagrodą Volney'a przyznawaną przez Akademię Inskrypcji i Literatury Pięknej za zasługi w zakresie komparatystyki filologicznej. Miklošič był pierwszym uczonym w historii, któremu przyznano tę nagrodę za prace porównawcze w dziedzinie języków słowiańskich. Zdaniem Martynowa te dwa fakty: powstanie Katedry Literatur Słowiańskich, jak i nagroda dla słoweńskiego uczonego stanowiły dowód, iż Francja, a wraz nią i zachodnia Europa zaczęła w końcu sobie uświadamiać, że w Europie żyje i mówi własnymi językami, w różnych odmianach i dialektach słowiańskich aż osiemdziesiąt milionów ludzi, którzy tworzą oryginalne prądy intelektualne¹⁶. Nagrodę dla Miklošiča i utworzenie katedry uznał Martynow także za wielką zachętę dla innych uczonych podejmujących wysiłki badania Słowiańszczyzny. Swoją katalog manuskryptów słowiańskich z Biblioteki Imperialnej rosyjski jezuita skierował do publiczności „uczzonej i inteligentnej”, również tej „wśród narodów słowiańskich, rozmiłowanej w swojej przeszłości i we wszystkim tym, co wiąże ich z ich narodowością”¹⁷. Martynow wierzył też, że swoją pracą przyczyni się do rozwoju „młodej jeszcze, nauki zwanej paleografią” i pokaże Francji, jakie bogactwo kryje się w jej zasobach bibliotecznych. Wspomniał, że podobny inwentarz zrobił przed nim już benedyktyński mnich Bernard de Montfaucon w 1686 roku, ale nie wiadomo, co się stało z manuskryptami wymienionymi na jego liście. Była zatem potrzeba aktualizacji tych rękopisów¹⁸. Martynow był zdania, że dokumenty, o których pisał Monfaucon, są zaginione dla nauki. Wśród skatalogowanych przez Martynowa pozycji znalazły się w większości teksty religijne, co podkreślił, nieco chyba zawiedziony tym faktem, autor recenzji pracy jezuita, opublikowanej na łamach francuskiego pisma „Revue de Deux Mondes”¹⁹. Rzeczywiście, w katalogu mamy głównie: Ewangeliarze, Mineje, Psalterze, Brewiarz, Dzieje Apostolskie, żywoty świętych, ale są też gramatyki, słowniki, a nawet

16 Ivan Martinof, *Les manuscrits slaves...*, 3.

17 *Ibidem*, 4. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenie tekstów obcojęzycznych pochodzą od Autorki niniejszego artykułu.

18 *Ibidem*, 4.

19 V. de Mars, „Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris par le révérend père Martinof de la Campagne de Jésus”, *Revue de Deux Mondes* 15/1 (1858): 239. Inna recenzja: Henri De Buchère De L'Épinois, „Les manuscrits slaves de la Bibliothèque impériale de Paris par Martinof”, *Bibliothèque de l'École des chartes* 1858, t. XIX, 313–314.

tekst o charakterze osobistym. Okres z jakiego pochodzą manuskrypty jest bardzo szeroki – od XI aż do XVIII wieku. Spis otwiera *Abecedariusz bułgarski* datowany przez Martynowa na XI/XII wiek, a zamyka tragedia Symeona Połockiego *Nabuchodonosor*. Rosyjski jezuita wskazał również na wzory opracowań, z których korzystał przy tworzeniu swojego dzieła. Padło, między innymi, nazwisko Siergieja Strojewa i pojawiła się informacja o zasługach na polu popularyzacji starej literatury słowiańskiej Rosyjskiej Komisji Archeograficznej²⁰.

Opracowanie Martynowa zostało bardzo pochlebnie przyjęte nie tylko we Francji, ale także w Niemczech i oczywiście w samej Rosji²¹. Przybliżenie manuskryptów słowiańskich, jakkolwiek mogłoby wydawać się jedynie szczegółową pracą paleograficzną tego uczonego, miało dodatkowy zamysł, który potwierdzają komentarze do poszczególnych pozycji w katalogu, świadczące o tym, że Martynowowi zależało bardzo na pokazaniu wspólnoty kulturowej Słowian, chrześcijańskich korzeni, z których wyrastają wszystkie narody słowiańskie oraz zademonstrowaniu tego, co łączy je i zbliża.

Martynow chętnie sam tłumaczył i przedstawiał odbiorcom teksty innych autorów istotne dla sprawy zjednoczenia chrześcijan. Jednym z ważniejszych jego dokonań translatorskich był sporządzony w 1858 roku przekład na rosyjski kontrowersyjnego dzieła Iwana Gagarina *Czy Rosja będzie katolicka? (La Russie sera-t-elle catholique?)*²². Dotąd nie zebrano i nie usystematyzowano tłumaczeń dokonanych przez Iwana Martynowa, a z pewnością przydałby się ich szczegółowy spis, bo różnorodność i bogactwo języków, wśród których poruszał się jezuita, są imponujące. To nie tylko rosyjski i francuski, ale także polski, ukraiński, angielski i łacina. Jedną z takich niezauważonych publikacji Martynowa o charakterze tłumaczeniowym jest przekład z rosyjskiego na angielski *Testamentu* Wasyla Tatiszczewa, znalezione podczas pracy nad rękopisami słowiańskimi w Bibliotece Imperialnej w Paryżu²³. Iwan Matwiejewicz wydał tę pozycję w stolicy Francji w roku 1869, poruszony „wiernym wyrażeniem wnętrza i chrześcijańskiego ducha” jego

20 Martinof, *Les manuscrits slaves...*, 8.

21 Aleksander Chodźko, „La littérature sacrée chez les Slaves”, *Le Correspondant. Recueil périodique: religion, philosophie, politique* 65 (1865): 597.

22 Ivan Gagarin, *La Russie sera-t-elle catholique* (Paris: Charles Douniol, 1856); Иван Гагарин, „О примирении Русской церкви с Римской. Сочинение И. Гагарина, перевод И. Мартынова. Священника Братства Иисусова”, *Символ* 8 (1982): 206–241 (wydanie pierwsze: Paryż 1859).

23 W katalogu rękopisów słowiańskich jest wskazany jako dokument nr 2028. *Vide*: Martinof, *Les manuscrits slaves...*, 107.

autora, który w chwili powstania tekstu (1734) miał czterdzieści osiem lat²⁴. Tłumaczenie to było wyrazem uznania dla wyjątkowości Tatischeva historyka, „przed którym nikt [w Rosji – U.C.] nigdy nie zebrał i nie przestudiował tak wielkiej liczby dokumentów”²⁵, co niewątpliwie budziło podziw rosyjskiego jezuity paleografa. Jednocześnie, przybliżając zachodniemu odbiorcy *Testament* w przekładzie na angielski, Martynow zakładał, że przez pryzmat obecnych w tym dokumencie opisów realiów i zwyczajów rosyjskich początku wieku XVII uda mu się uświadomić zachodniej Europie, jak bardzo niesprawiedliwy istnieje tam obraz Rosji. Chciał odkłamać wizję swojego kraju, który według zachodnich przekonań, jeszcze w wieku XVIII daleki był od życia i „światła cywilizacji już tak rozpowszechnionej na bardziej południowych ziemiach Europy”²⁶.

Edytorska działalność Martynowa połączona z tłumaczeniami zaowocowała publikacją prac związanych z postaciami kojarzonymi z unią brzeską. Planował on stworzenie *Biblioteki unickiej* (*Униатская библиотека*). W ramach tego przedsięwzięcia udało się mu wydać jednak tylko dwa teksty: przekład z polskiego na rosyjski *Apologii mojej wędrówki na Wschód* Melecjusza Smotryckiego, a także opis życia i śmierci Jozafata Kuncewicz w języku łacińskim na podstawie dzieła Jakuba Suszy *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicii*²⁷. Wybór żywota zamordowanego w Witebsku arcybiskupa, bezwzględnie szerzącego unię, nie wydaje się najszcześniejszym pomysłem człowieka szukającego płaszczyzn zbliżenia obu odłamów chrześcijaństwa. Dla Martynowa Kuncewicz był jednak kluczową postacią w historii unii. Do wydania tekstu jezuita przygotowywał się poprzez czytanie opracowań o Kuncewiczu w różnych językach. Aktualnie w Archiwum Jezuitów w Vanves pod Paryżem można znaleźć rękopis w języku polskim zatytułowany: „Kopia dekretu ferowanego na zaboycew Św. Jozafata Arcybiskupa Połockiego dla Św. Jedności Kościoła św. okrutnie od Schysmatyków Witebskich zamordowanego”²⁸.

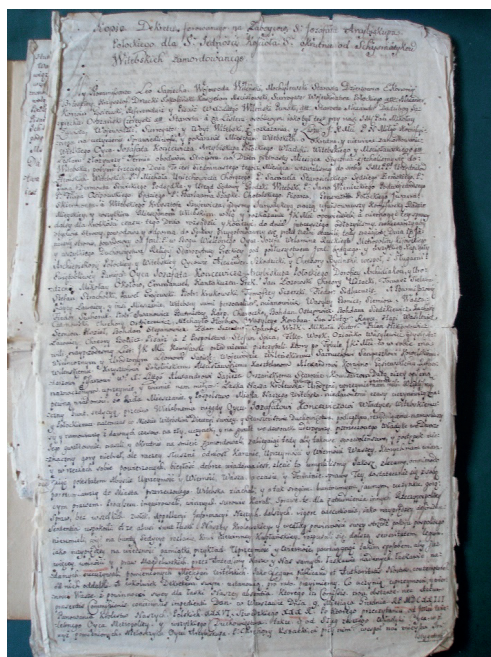
24 *The testament of Basil Tatistchef*, transl. from the Russian Manuscript preserved in the Imperial Library of Paris by Ivan Martinof (Paris: Benjamin Dupart, 1869).

25 *Ibidem*, XIV.

26 *Ibidem*, XV

27 Jacobi Susza, *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicii* (Paris: Victor Pamfli, Bibliopola Editor, 1865).

28 „Kopia dekretu ferowanego na zaboycew Św. Jozafata Arcybiskupa Połockiego dla Św. Jedności Kościoła św. okrutnie od Schysmatyków Witebskich zamordowanego”, Archiwum Jezuitów Prowincji Francuskiej w Vanves, Fonds Gagarine, Boite 9a, nr 6, (AJV BS Ga, B.9a, nr 6)

Zdjęcie 2. Fotografia rękopisu zatytułowanego „Kopia dekretu ferowanego na zaboyców Św. Jozafata Arcybiskupa Połockiego dla Św. Jedności Kościoła św. okrutnie od Schysmatyków Witebskich zamordowanego”.

Także Melecjusz Smotrycki był autorem, do którego Iwan Matwiejewicz chętnie powracał. W roku 1867 w ramach drugiego tomu publikacji *Zbiór cyrylo-metodejski* (Кирилло-Методиевский сборник) ukazały się aż cztery teksty Smotryckiego w tłumaczeniu Martynowa na rosyjski: *O sześciu różnicach w nauczaniu Kościoła Wschodniego i Zachodniego* (О шести разницах в учении Восточной и Западной Церкви), *Protest na Sobór w Kijowie 1628* (Протест на Киевский собор 1628), *List do Cyryla Łukarisa* (Послание к Кириллу Лукарису), *List do Welamina Ruckiego* (Письмо Вельямину Рутскому)²⁹.

Rozwojowi naukowemu i intelektualnemu Iwana Martynowa sprzyjały liczne podróże do bibliotek i ośrodków, w których zapoznawał się z kolegami po fachu, ale przede wszystkim z zasobami książkowymi i dokumentami ważnych centrów slawistycznych. Już w roku 1856 Martynow odwiedził Pragę, gdzie poznał się z czeskim filologiem, poetą i slawistą Václavem Hanką oraz Pawłem Šafárikem. Dwa lata później spotkał

29 Кирилло-Методиевский сборник, wyd. Иван Мартынов, t. II, (Париж-Лейпциг: В Книжной лавке Франка, 1867).

się z Iwanem Rakowskim, redaktorem pisma – wydawanego od 1858 roku dla ludności rusińskiej z Zakarpacia – „Церковная газета”. Językową bazą dla tego wydawnictwa było „jazycze” – mieszanka ludowego języka Galicji z językami rosyjskim i cerkiewnosłowiańskim z domieszką polonizmów i ukrainizmów. Martynow publikował także między innymi w periodykach „Церковный вестник”, „Études religieuses”, „Civiltà Cattolica” oraz „Atheneum”. W ostatnim z pism prowadził stałą rubrykę, w której zamieszczał kronikę życia literackiego i naukowego w Rosji pod tytułem *Courrier Russe*.

Do dzieł, które zapewniły Martynowowi trwałe miejsce w historii literatury religijnej, należy wydany w 1863 roku *Grecko-słowiański rok kościelny (Annus ecclesiasticus graeco-slavicus)*³⁰. Opracowanie to weszło do jedenastego tomu *Acta Sanctorum Octobris*. Książka okazała się najlepszym i najpełniejszym w tamtym czasie zbiorem żywotów wschodniochrześcijańskich świętych i to nie tylko tych, którzy byli czczeni przez cały Kościół, ale także świętych lokalnych, których kult był popularny w Gruzji, Bułgarii, Czarnogórze, Grecji czy Rosji. Stała się również wzorcem dla kolejnych opracowań hagiografii prawosławnej. Całkowita liczba przedstawionych świętych tam przekracza kilka tysięcy. Do tego dzieła Martynow dojrzewał poprzez odkrywanie języków słowiańskich i badanie dzieł w nich napisanych oraz prowadzenie poszukiwań dokumentów rozproszonych w rozmaitych zakątkach Europy. Bardzo szczegółowo ocenił wiedzę i wkład tego opracowania Martynowa do nauki oraz dialogu prawosławno-katolickiego Aleksander Chodźko. W czasie swoich wykładów w Collège de France³¹ Chodźko wypowiadał się o nim w samych superlatywach: „W tej pracy, wspaniałej pod każdym względem, widać było już obok sławisty przyszłego hagiografa”, nazywając ją „najobszerniejszym przeglądem hagiografii słowiańskiej, jaki kiedykolwiek powstał”³². Pochwalnych fraz jest u Chodźki bardzo wiele.

30 Ioann Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus, editus anno millenario sanctorum Cyrilli et Methodii, slavicae gentis apostolorum: seu commemoratio et breviarium rerum gestarum orum qui fastis sacris Graecis et Slavicis illati sunt* (Bruxellis : Typis Henrici Goemaere, 1863).

31 Chodźko, „La littérature sacrée chez les Slaves”, 594–636. Warto podkreślić, że mylił się Marian Zdziechowski w biogramie Chodźki, twierdząc, że recenzja Chodźki jest opisem literatury słowiańskiej oraz że powstała jako wykład wstępny, który miał Chodźko przygotować w roku 1854, starając się o przyjęcie na stanowisko wykładowcy w Collège de France, co było niemożliwe, gdyż sam utwór Martynowa, o którym mowa u Chodźki, powstał wiele lat później. Marian Zdziechowski „Aleksander Chodźko”, w *Album biograficzne (sic!) zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, red. Szymon Askenazy, Bronisław Chlebowski et al., (Warszawa: nakł. Maryi Chełmońskiej, 1901), 598.

32 *Ibidem*.

Przytoczmy kilka najtrafniejszych i najlepiej charakteryzujących wysiłki Martynowa:

Ojciec Martynow oddał przysługę zarówno nauce i religii: uzupełnił ważną lukę w hagiografii i dodał z piękniejszych klejnotów do korony Świętych Cyryla i Metodego³³.

Jedna rzecz jest dla nas oczywista: a mianowicie, że korzenie Kościołów słowiańskich są całkowicie katolickie i że święci, którzy zdobią te kościoły od dziewiątego do dwunastego wieku, zasługują na naszą cześć [...]. Żadne z imion tych świętych nie figurowało dotychczas w kalendarzu rzymskim z powodu tego, że byli oni nieznanymi zachodnim hagiografom. Dziś, dzięki erudycyjnym odkryciom Ojca Martynowa, ta przyczyna już nie istnieje i nie zdziwiłoby nas, gdyby znaleźli tam oni swoje miejsce na wzór świętych greckich³⁴.

Warto w tym miejscu podkreślić, że Martynow nie wahał się w swoim poczcie świętych wschodniochrześcijańskich umieścić postaci Jozafata Kuncewicza.

Zdjęcie 3. Strona z *Grecko-słowiańskiego roku kościelnego* (1863)

33 *Ibidem*, 607–608.

34 *Ibidem*, 613.

Chodźko znakomicie pojął intencje ekumeniczne przyświecające Iwanowi Matwiejewiczowi podczas tworzenia tego kalendarza świętych Pańskich:

Trzeba, aby oddzielone kościoły powróciły do swojej matki, Kościoła Rzymskiego, który dał im życie i pobłogosławił je w ich kołyskach; żeby zrozumiały w końcu, że rozdział jest złem i grzechem, które powinno się skończyć wcześniej lub później i że pozostaje im jedynie wybrać pomiędzy protestantyzmem i katolicyzmem, gdyż nie ma środka pośredniego³⁵.

Martynow dał się także poznać jako świetny polemista, stawiający czoła nieprzyjaźnie nastawionym do jego zakonu Rosjanom. W 1864 roku podjął otwartą dyskusję z Iwanem Aksakowem, który w swoim piśmie „Дeнь” (Дeнь) wypowiedział się bardzo obraźliwie na temat jezuitów, twierdząc, że są oni „szajką szulerów” gotowych na wszelkie nadużycia w imię osiągnięcia celu (cel uświęca środki). Do dyskusji ostatecznie włączył się Jurij Samarin, zamieszczając wystąpienia obu interlokutorów z własnym komentarzem w publikacji *Jezuici i ich stosunek do Rosji (Иезуиты и их отношение к России)*³⁶.

Kolejnym ważnym polem aktywności Martynowa była historia sztuki, zwłaszcza sztuki staroruskiej. Jako jej znawca został on pozytywnie oceniony w Rosji, gdzie – bez względu na status banity – uznano go za świetnego znawcę przedmiotu, a nawet opisano jego zasługi³⁷.

W roku 1874 w Paryżu jezuita wydał w postaci osobnej broszury rozprawę *O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim (De la langue russe*

35 *Ibidem*, 636.

36 *Письмо о Мартынове к г. Аксакову в ответ на статью о иезуитах, помещенную в 12 № газеты «Дeнь»*, (Париж: Кирилло-Мефодиевское общество, 1864); Юрий Самарин, *Иезуиты и их отношение к России. Письма к иезуиту Мартынову*, Москва, Тип. Лазаревского института, 1866. O tej polemice *vide*: Сергей Витальевич Мошин, „«Тут ‘Дeнь’ является перед лицом всего иезуитства как бы представителем православия...»: «Ответ иезуиту Мартынову» в переписке И.С. Аксакова и Ю. Ф. Самарина”, *Русско-византийский вестник. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии Русской Православной Церкви* 1/3 (2020): 191–203.

37 O tym szerzej u Busłajewa, *vide*: Фёдор Буслаев, „Русское искусство в оценке французского учёного”, w Его же, *Сочинения*, т. III, *Сочинения по археологии и истории искусства* (Ленинград: Академия наук, 1930), 1–74. O Martynowie i jego wizji staroruskiej sztuki *vide*: Urszula Cierniak, Alicja Bańczyk, *Słowiańszczyzna w ideach rosyjskich jezuitów we Francji, Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU* 17 (2021): 71–73.

dans le culte catholique)³⁸, w której podjął z kolei dyskusję w sprawie planowanego przez rząd rosyjski wprowadzenia języka rosyjskiego w nabożeństwie we wschodnich guberniach Imperium Rosyjskiego. Przez długie lata praca ta nie straciła na aktualności, co sprawiło, że piętnaście lat później została przełożona na język polski – z komentarzem tłumacza Wincentego Smoczyńskiego – ilustrującym, jak bardzo głos Martynowa okazał się ważny w dyskusji o rusyfikacji ziem polskich, wchodzących w skład Rosji po rozbiorach. W rozprawie tej Martynow, jako specjalista od języków słowiańskich i znawca poświęconej im literatury naukowej, udowodnił, że Polaków (na ziemiach, których miała dotyczyć zmiana językowa) oraz innych osób wyznania katolickiego jest znacznie więcej, niż przedstawiają to badacze, na których autorytet powołują się rosyjskie władze. Martynow rozliczył ich w dosłownym sensie z przytaczanych danych, pokazując, że są one zmanipulowane i znacznie odbiegają od rzeczywistego stanu rzeczy. Przypomniwał także, iż podobieństwo obrzędów u unitów i prawosławnych wcale nie oznacza, że są oni sobie bliżsi niż unicy i katolicy. Rosyjski jezuita zauważył trafnie, iż bagatelizowany przez prawosławną propagandę fakt wznoszenia przez unitów modlitw za papieża, a nie za Święty Synod, jest istotnym argumentem przeciwko twierdzeniu, że unicy i prawosławni nie różnią się od siebie w kwestiach podstawowych i dogmatycznych. Była to jawna aluzja kierująca czytelnika ku argumentacji w procesie wcielania do Cerkwi prawosławnej unitów w roku 1839³⁹.

W dyskursie o samodzielności małych narodów, a przede wszystkim o ważności istnienia ich języków, Martynow, jako myśliciel, wyprzedził swój czas. Pisał on, cytując Włodzimierza Biezobrazowa:

[...] bezwzględne połączenia plemion, byłyby największym złem, jakie może spotkać sprawy europejskiej cywilizacji. W stosunku zwyczajnym i życiu praktycznym pewna jednorodność ludów, z których składa się państwo, bezwątpienia (sic!) przedstawia korzyści; jednak bezwzględne zlanie, jeśli ono jest możliwym, byłoby nieszczęsnem. Samym państwom na tem zależy, aby jej nie dopuścić: rozmaite narodowości są naturalnym węzłem, który je łączy dla urobienia jednego systemu europejskiego; one ułatwiają międzynarodowe stosunki i ubezpieczają powszechny pokój. Bez nich przeciwieństwa polityczne byłyby bez porównania wybitniejsze, starcia

38 Jean Martinov, *De la langue russe dans le culte catholique* (Lyon : Imprimerie Pitrat Aîné, 1874).

39 *Vide*: Станислав Козлов-Струтинский, Павел Парфентьев, *История Католической церкви в России* (Царское село: Белый камень, 2014), 266.

gwałtowniejsze, walki częstsze, jeśli nie wieczne. Usiłowanie takiego zlania skazałoby Europę na krwawe wojny⁴⁰.

Taka argumentacja, odwołująca się do badań i twierdzeń światowej sławy slawistów, takich jak Miklošić czy Šafárik, wpisała się w najlepsze europejskie tradycje slawistyczne, jednocześnie uświadamiając, że szacunek dla każdej nacji jest warunkiem udanego procesu zjednoczenia religijnego, który musi odbywać się na zasadzie dobrowolności⁴¹.

Skala zainteresowań, uprawianych form literackich, jak i rzetelność wiedzy prezentowanej przez rosyjskiego jezuitę, nie może nie budzić podziwu. Bez wątpienia Martynow czytywał dużo, śledził nowości historyczne, literackie, artystyczne i religijne w większości krajów słowiańskich. Jeśli chodzi natomiast o wydawnictwa pojawiające się w samej Rosji, można byłoby zaryzykować stwierdzenie, że znał większość publikacji ukazujących się tam przez całe dziesięciolecie od chwili, kiedy on sam opuścił kraj. Znał nie tylko literaturę religijną, ale też historyczną, polityczną (socjalistyczną, nihilistyczną), satyryczną, dotyczącą kultury i nauki. Orientował się doskonale w warunkach funkcjonowania prasy i książek w Imperium Rosyjskim oraz w ograniczeniach towarzyszących poszczególnym wydawnictwom, śledził losy autorów i redaktorów. Z niektórymi korespondował, z innymi polemizował. Najlepszym świadectwem jego wiedzy, erudycji, ale także krytycznego myślenia na temat rynku wydawniczego jest mowa poruszająca kwestię znaczenia literatury słowiańskiej i prasy, jaką wygłosił na Międzynarodowym Kongresie Bibliograficznym, odbywającym się 1–4 lipca 1878 roku w Paryżu pod auspicjami Towarzystwa Bibliograficznego. Ukazała się ona w 1879 roku w postaci obszernej broszury zatytułowanej *Literatura słowiańska w ostatnich dziesięciu latach (Książki i czasopisma) (La littérature slave depuis dix ans «Livres et recueils périodiques»)*. Wystąpienie to stanowi dowód nieprzeciętnej orientacji rosyjskiego zakonnika w głównych trendach kulturowych, historycznych, językowych i publicystycznych słowiańskiego świata⁴². Widać, jak swobodnie porusza się on wśród tematów serbskich, czeskich, chorwackich, polskich, ukraińskich, białoru-

40 O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim. Rozprawa X.J. Martinowa T.J. Listy X. Gagarina T.J. do Księcia A. Wołkońskiego oraz Nowy plan zniszczenia Kościoła Katolickiego w Rosyi, tłum. i kom. Wincenty Smoczyński, (Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1889), 32.

41 Martynow bardzo szeroko pisze o próbie niszczenia Polski w kontekście zmian w języku nabożeństw. Vide: Cierniak, Bańczyk, *Słowiańszczyzna w ideach...*, 74–75.

42 Ivan Martynov, *La littérature slave depuis dix ans (Livres et recueils périodiques)* (Paris: Société bibliographique, 1879).

skich i oczywiście rosyjskich. Wspomina o zasługach Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk Pięknych, o jej pracach i udziale niektórych jej członków w tworzeniu *Słownika języka serbskiego*. Padają tytuły ważnych w świecie slawistyki prac oraz nazwiska zasłużonych slawistów z różnych zakątków środkowo-wschodniej Europy. Wśród wymienionych postaci są zarówno znane kiedyś Martynowowi, ale już nieżyjące osoby, jak i te nadal aktywne. W pierwszej grupie pojawiają się Pavel Jozef Šafárik i František Palacký, w grupie drugiej tacy uczeni, jak: Izmaïł Sriezniewski, Đura Daničić czy Vatroslav Jagić. Niektórzy z nich byli korespondentami Martynowa, czego dowodem jest bogate dziedzictwo epistolograficzne, zachowane do dziś w Archiwum Jezuitów Prowincji Francuskiej w Vanves pod Paryżem⁴³. Niektóre z listów zostały opublikowane na początku wieku XX, inne współcześnie⁴⁴. We wspomnianym wystąpieniu paryskim Martynow zaprezentował między innymi gruntowną wiedzę na temat książek dotyczących historii poszczególnych państw słowiańskich (wymienia na przykład sześciotomowe dzieło Teodora Morawskiego *Dzieje narodu polskiego*, *Historię Bułgarów* Konstantina Jirečka, *Dzieje narodu czeskiego w Czechach i na Morawach* Františka Palackiego).

Poruszając się po gruncie rosyjskim, jezuita odwołał się do prac Nikołaja Karamzina, Nikołaja Ustriałowa, Nikołaja Kostomarowa, Dmitrija Iłowajskiego, metropolity Makarija czy Siergieja Sołowjowa. Martynow jako duchowny i archeograf wykazał się też znajomością opracowań swoich rosyjskich kolegów po fachu: Aleksandra Gorskiego i Kapitona Niewostrujewa. Warto w tym miejscu nadmienić, że ich opis rękopisów słowiańskich Moskiewskiej Biblioteki Synodalnej, którego tom pierwszy ukazał się trzy lata przed wspomnianą wcześniej pracą Martynowa o manuskryptach słowiańskich z Biblioteki w Paryżu⁴⁵, stał się dla rosyjskiego jezuita wzorcem metodologicznym porządkowania materiału dokumentalnego. W swoim studium o literaturze i prasie słowiańskiej Martynow, emigrant przebywający przez wiele lat z dala od swojej ojczyzny, dał popis zadziwiającej orientacji w publikacjach rosyjskich

43 Więcej o słowiańskich korespondentach i charakterze ich kontaktów z Martynowem *vide*: Cierniak, Bańczyk, *Słowiańszczyzna w ideach...*, 71–73, a także Urszula Cierniak, *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze Rosyjskiej* (Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, 2013), 237–238.

44 Leonid Shur, „Un épisode mal connu de la slavistique française au XIXe siècle: les lettres inédites de savants russes à Ivan Martynov, chroniqueur de la philologie et de l'histoire russes en France”, 259.

45 Александр Васильевич Горский, Капитон Иванович Невоструев, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки*. Т. 1. Отд. 1. *Священное Писание* (Москва: Синодальная типография, 1855).

towarzystw archiwistycznych, archeologicznych i historycznych, a nawet pedagogicznych, podając na temat ich wydawnictw dane bardzo aktualne i szczegółowe. Wydawać by się mogło, że jako wygnaniec i „uciekinier” z Cerkwi prawosławnej, Martynow będzie szczególnie krytyczny wobec poziomu naukowego literatury dotyczącej zabytków i kwestii religijnych, tymczasem stwierdzał on z niekłamany podziwem: „Często słyszymy o ignorancji rosyjskiego duchowieństwa: dzieła, które właśnie zostały wymienione, a których lista mogłaby być z łatwością rozszerzona, stanowią uderzające zaprzeczenie tych stwierdzeń”⁴⁶.

W blisko trzydziestostronicowym przeglądzie Martynowa nie zabrakło także informacji na temat dziewiętnastowiecznych rosyjskich czasopism. A choć samo wystąpienie miało dotyczyć okresu dziesięciu lat, jego autor nie oparł się pokusie pokazania tradycji rosyjskiego czasopiśmiennictwa, odnotowując, że tradycje niektórych periodyków mają nawet stu pięćdziesięcioletnią tradycję (na przykład Санкт-Петербургские Ведомости)⁴⁷. Całą współczesną sobie prasę rosyjską Martynow umieścił w trzech nurtach: konserwatywnym, umiarkowanego liberalizmu oraz radykalnego liberalizmu. Zaznaczył jednocześnie, że większość z pism ukazuje się w Petersburgu i w Moskwie, ale niektóre z nich są związane także z miastami posiadającymi jakiś uniwersytet lub akademię kościelną.

Przyciąga uwagę fakt, że Martynow znał dokładnie nie tylko profil omawianych pism, ale także szerszy kontekst twórczości publicystycznej drukujących w nich autorów. Orientował się w związkach rosyjskich organów prasowych z publikującymi w nich zachodnimi twórcami (przytacza na przykład *Listy paryskie* Emila Zoli ukazujące się w piśmie „Вестник Европы”), znał nakłady poszczególnych wydawnictw, ich zasięg, wysokość otrzymywanych przez nich dotacji, związki z nurtami rosyjskiej myśli filozoficznej (na przykład, słowianofilami i okcydentalistami) czy grupami religijnymi (starokatolikami, staroobrzędowcami). Komentując poglądy redaktorów czasopism, Martynow unikał osądzania ich z punktu widzenia katolika czy osoby duchownej. Prezentował natomiast chłodny osąd naukowca, który z jednakowym dystansem podchodził do pism o umiarkowanych profilach światopoglądowych, jak i do periodyków, które, tak jak pismo „Dień”, krytykowały bliskie mu sprawy, ludzi, jego zakon⁴⁸. Prasie religijnej zarzucał pewnego rodzaju bierność i uzależnienie do „kontroli cenzury synodalnej [...]”. Twierdził przy tym, że jest ona zbyt przyzwyczajona do tego reżimu, by podjąć się wyzwolenia od

46 Martynov, *La littérature slave depuis dix ans...*, 9.

47 *Ibidem*, 15.

48 *Ibidem*, 19.

niego⁴⁹. Jednocześnie wyrażał przekonanie, iż rosyjska „publiczność umie czytać między wierszami, rozumie w pół słowa, a autorzy wiedzą, jak powiedzieć wszystko bez narażania się na cenzurę, nawet bez przyciśnięcia dla niej nożyczkami”⁵⁰. W tym kontekście nie pominął milczeniem stosunku rosyjskiej władzy do wydawnictw zagranicznych, pisząc: „Cała prasa zagraniczna jest podzielona na trzy kategorie: książki dozwolone, książki absolutnie zabronione i książki dozwolone po przeredagowaniu. [...] bezwzględny zakaz dotyczy głównie albo pism rewolucyjnych i niemoralnych, albo publikacji katolickich, zwłaszcza wydawanych w języku polskim”⁵¹. Ubolewał jednocześnie, że tak ostro w Rosji uderza się w „wytwory katolickiej myśli i pobożności”, znieważając je poprzez stawianie w jednym rzędzie z książkami niemoralnymi czy też pełnymi politycznej demagogicznej niezdrowej propagandy⁵². Dziwił go fakt, że nie zauważa się przy tym możliwości pozytywnego oddziaływania na społeczeństwo rosyjskie „wybitnie konserwatywnych zasad katolicyzmu”, a te mogłyby przecież stać się wiernym sojusznikiem istniejących zasad chrześcijańskich oraz potężną i mocną bronią w czasach bezbożności. Bardzo znamienne jest zakończenie całego wystąpienia Martynowa, przez które wyraźnie przebija jego postawa katolika marzącego o religijnej jedności z Rosją: „Miejmy nadzieję, że nie jest odległy czas, kiedy Rosja, wznosząc się ponad przestarzałe uprzedzenia, będzie miała swoją prasę katolicką, reprezentowaną przez organy o stałej częstotliwości i mówiące językiem kraju”⁵³.

Iwan Martynow już w roku 1868 został dostrzeżony przez Watykan i zaproszony do współpracy w charakterze konsultora Komisji Wschodniej na Soborze Watykańskim I. Rosyjskiego jezuitę docenił też papież Leon XIII, powierzając Martynowowi funkcję konsultora do spraw obrzędów wschodnich w Kongregacji Inkwizycji.

Życie zakonne i praca Iwana Matwiejewicza Martynowa pokazały, że był on człowiekiem nieprzeciętnym, wielce uzdolnionym, a przede wszystkim bardzo oddanym sprawie jedności Kościołów. Wciąż jeszcze jednak jest on za mało znany – zarówno w świecie wiary, jak i nauki. Z pewnością należałoby uporządkować i usystematyzować publikacje Martynowa rozproszone po wielu dziewiętnastowiecznych czasopiśmiech, dokonać oglądu rozmaitych recenzji jego dzieł, gdyż przynoszą one

---

49 *Ibidem*, 21.

50 *Ibidem*, 25.

51 *Ibidem*, 29

52 *Ibidem*.

53 *Ibidem*.

dotatkowe materiały zarówno do biografii Martynowa, jak i do historii jezuitów we Francji i Rosji. Warto także byłoby sięgnąć do bogatej korespondencji tego rosyjskiego jezuitę zgromadzonej w Archiwum Jezuitów prowincji francuskiej w Vanves, szczególnie od tej prowadzonej z Iwanem Gagarinem, Pawłem Pierlingiem oraz Jewgienijem Bałabinem. Perspektywiczne wydaje się także poszukanie paraleli między drogą zakonną Martynowa a innych rosyjskich konwertytów wieku XIX, jak również dróg życiowych i twórczych działaczy z ruchu oksfordzkiego w Anglii⁵⁴.

To pozwoliłoby wyznaczyć Iwanowi Matwiejewiczowi Martynowowi należne mu miejsce w historii religii i europejskiego ekumenizmu.

Bibliografia

Źródła

- „Kopia dekretu ferowanego na zaboycęw Św. Jozafata Arcybiskupa Połockiego dla Św. Jedności Kościoła św. okrutnie od Schysmatyków Witebskich zamordowanego”, Archiwum Jezuitów Prowincji Francuskiej w Vanves Fonds Gagarine, Boite AJV BS Ga, B.9a, nr 6.
- Гагарин Иван, Мартынов Иван, *Сокровище христианина (Thesaurus christiani) или краткое изложение истин веры и обязанностей христианина. С присовокуплением некоторых избранных молитв* (Париж: Императорская типография, 1855).
- Ivan Gagarin, *La Russie sera-t-elle catholique* (Paris: Charles Douniol, 1856).
- Jean Martinov, *Un nouveau plan d'abolition de l'Église Romaine en Russie*, (Paris: Joseph Albanel, Libraire-Éditeur, 1873).
- Martinov Ivan, *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris* (Paris: Julien, Lanier, Consnard, et éditeurs, 1858).
- Martinov Ioann, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus, editus anno millenario sanctorum Cyrilli et Methodii, slavicae gentis apostolorum: seu commemoratio et breviarium rerum gestarum eorum qui fastis sacris Graecis et Slavicis illati sunt* (Bruxellis: Typis Henrici Goemaere, 1863).
- Martynov Ivan, *La litterature slave depuis dix ans (Livres et recueils périodiques)* (Paris: Société bibliographique, 1879).
- Мартынов Иван, „Бдинский сборник 1360. Рукопись Гентской библиотеки”, w *Памятники древней письменности и искусства* (Санкт-Петербург: Типография Добродеева, 1882).

54 Taka paralela została przeprowadzona między drogą życiową innego rosyjskiego konwertyty – Władimira Piecznerina i Johna Henry'ego Newmana. *Vide*: Urszula Cierniak, „Deux témoignages sur la vie des convertis: «l'Apologia pro vita mea» de Vladimir Serguéievitch Pétécherine et «l'Apologia pro vita sua» de John Henry Newman”, w *Slavica Occitania*, t. XLI, *Les mutations religieuses en Russie: conversions et secularization*, 2015: 103–128.

- O języku rosyjskim w nabożeństwie katolickim. Rozprawa X.J. Martinowa T.J. Listy X. Gagarina T.J. do Księcia Al. Wołkońskiego oraz Nowy plan zniszczenia Kościoła Katolickiego w Rosyi*, tłum. i kom. Wincenty Smoczyński, (Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1889).
- Письмо о. Мартынова к г. Аксакову в ответ на статью о иезуитах, помещенную в 12 № газеты «День»* (Париж, Кирилло-Мефодиевское общество, 1864).

Książki i monografie

- Барсов Николай, „Мартынов (Иван Михайлович)”, w Фридрих Арнольд Брокгауз Илья Абрамович Ефрон, *Энциклопедический словарь*, red. Иван Андреевский, Т. XVIIIа: Малолетство – Мейшагола, (Санкт-Петербург: 1896), 701–702.
- Буслаев Фёдор, „Русское искусство в оценке французского учёного”, w Его же, *Сочинения*, т. III, *Сочинения по археологии и истории искусства*, (Ленинград: Академия наук, 1930), 1–74.
- Cierniak Urszula, „«Wersalscy jezuiti» i problem unii rosyjskiego prawosławia z Rzymem w XIX wieku”, w *Między Rzymem a Nowosybirskiem. Księga Jubileuszowa dedykowana Ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. Irena Wodzianowska i Hubert Łaszkiwicz, (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012), 297–307.
- Cierniak Urszula, „Dzieje Biblioteki Słowiańskiej w Paryżu”, w *Tradycja i nowoczesność. Język i literatura Słowian Wschodnich*, red. Halina Chodurska, Aurelia Kotkiewicz, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2016), 30–41.
- Cierniak Urszula, *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze Rosyjskiej* (Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, 2013).
- Danieluk Robert, Joassart Bernard, *Au service de la réconciliation des Églises. Jean Gagarin, Jean Martynov et Victor de Buck. Correspondance* (Bruxelles: Société des Bollandistes, 2014).
- Danieluk Robert, *Ėcuménisme au XIXe siècle. Jésuites russes et union des Églises d'après les Archives Romaines de la Compagnie de Jésus* (Rome: Institutum Historicum Societatis Iesu, 2009).
- Duclos Rieul Prisque, „Martinov Ivan (Jean)”, w *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús: Biográfico-temático*. red. S. I. Charles E. O'Neill i S. I. Joaquín M. Dominguez, t. III, (Rome: Institutum Historicum S. I. i Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 2001), 2529.
- Гординський Ярослав, *З діяльності Івана Мартинова в 1859–1864 рр.* (Жовква: Накладом Редакції „Записок ЧСВВ”, 1932).
- Ковенко Сергей, *Юдин Алексей*, „Мартынов Иван Матвеевич”, w *Католическая энциклопедия*, Т. III, М-П, (Москва: Издательство Францисканцев, 2007), 223–225.

Jezuita Iwan Martynow (1821–1894) w służbie religijnej jedności

- Козлов-Струтинский Станислав, Парфентьев Павел, *История Католической церкви в России* (Царское село: Белый камень, 2014)
- Niedzielski Jan, „Ivan Martynow”, w *Podręczna encyklopedia (sic!) kościelna*, red. Stanisław Gall, t. XXVII/XXVIII, M–N, (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912), 296–297.
- Sommervogel Carlos, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. IX i X, (Bru-Paris: O. Schepens, 1890–1909), 645–652.
- Самарин Юрий. Ф., *Иезуиты и их отношение к России. Письма к иезуиту И. Мартынову Ю. Ф. Самарина* (Москва: Типография Лазаревского института, 1866).
- Тамборра Анджело, *Католическая церковь и русское православие. Два века противостояния и диалога*, tłum. П. Иосад, О. Карпова (Москва: Изд. ББИ, 2007).
- Францев Владимир, *Русский иезуит Иван Мартынов* (Ужгород: Типография „Школьной помощи”, 1930), 3–8;
- Цимбаева Екатерина Николаевна, *Русский католицизм. Забытое прошлое российского либерализма* (Москва: Эдиториал УРСС, 1999).
- Цимбаева Екатерина Николаевна, *Русский католицизм. Идея всероссийского единства в России XIX века* (Москва: URSS, 2008).
- Zdziechowski Marian, „Aleksander Chodźko”, w *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, red. Szymon Askenazy, Bronisław Chlebowski et al., (Warszawa: nakł. Maryi Chełmońskiej, 1901), 598–613.

Czasopisma

- Chodźko Aleksander, „La littérature sacrée chez les Slaves”, *Le Correspondant. Recueil périodique: religion, philosophie, politique* 65 (1865): 594–636.
- Cierniak Urszula, Bańczyk Alicja, „Słowiańszczyzna w ideach rosyjskich jezuitów we Francji”, *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU. Idee i ideologie w kulturach Słowian* 17 (2021): 61–90, DOI 10.4467/25439561KSR.21.004.1441.
- Cierniak Urszula „*Deux témoignages sur la vie des convertis: «l'Apologia pro vita mea» de Vladimir Serguéievitch Pétécherine et «l'Apologia pro vita sua» de John Henry Newman*”, w *Slavica Occitania*, t. XLI, *Les mutations religieuses en Russie: conversions et secularization*, 2015: 103–128.
- Cierniak Urszula, „Działalność wydawnicza i literacka Rosjan w dziewiętnastowiecznej Francji jako odzwierciedlenie konfliktów konfesyjnych między «Slavia Orthodoxa» i «Slavia Romana»”, w *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 12. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Sławistów w Mińsku*, red. Lucjan Suchanek i Krzysztof Wrocławski, (Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2012), 81–89.
- Les jésuites russes et le Musée Slave* (Paris: 1880).

- Mars V. de, „Les manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris par le révérend père Martinof de la Campagnie de Jésus”, *Revue de Deux Mondes* 15/1 (1858): 235–240.
- Shur Leonid, „Un épisode mal connu de la slavistique française au XIXe siècle: les lettres inédites de savants russes à Ivan Martynov, chroniqueur de la philologie et de l’histoire russes en France”, w *Revue des études slaves*, vol. LX, fascicule 1, *Communications de la délégation française au Xe Congrès international des slavistes* (Sofia: 14–22 Septembre 1988): 259.
- Maître Anne, *Le Fonds Slave de jésuites*, <http://www.bibliotheque-diderot.fr/le-fonds-slave-des-jesuites-248267.kjsp> [data dostępu: 17.07.2021].
- Мошин Сергей Витальевич, „«Тут ‘День’ является перед лицом всего иезуитства как бы представителем православия...»: «Ответ иезуиту Мартынову» в переписке И.С. Аксакова и Ю. Ф. Самарина”, *Русско-византийский вестник. Научный журнал Санкт-Петербургской Духовной Академии Русской Православной Церкви* 3/1 (2020): 191–203.